

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Péntek Dániel Gábor

ALVILÁGKÉP A HÉBER BIBLIÁBAN

Alvilág-tradíciók a zsoltárköltészetben

Tézisfüzet

Témavezető: Prof. Dr. Zsengellér József

A Hittudományi Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Balla Péter

Budapest

2021

Bevezetés

Dolgozatomban a zsoltárirodalomban megjelenő alvilággal kapcsolatos hagyományokat vizsgálom tradíció-kritikai eszközökkel, figyelemmel az egyes tradíciók különböző megfogalmazásaiban látható variabilitásra, és arra, hogy az egyes szövegek, hogyan adaptálják e tradíciókat, a tradíciók irodalmi karakterét és retorikai funkcióját keresve. E fenti négy szempont alapján kísérletet teszek teológiai következtetések levonására is. Munkám kérdésfelvetése nem arra irányul, hogy mit tanulhatunk e hagyományból az Ószövetség, az izraeli ember, a JHVH-hit vagy a Második Templom korának túlvilághitéről vagy a JHVH hatalmával kapcsolatos teológiai koncepciókról; ezt a kérdést számos munka tárgyalja. Ezzel szemben e dolgozat témája a tág értelmében vett izraeli, illetve a korai zsidósághoz köthető zsoltárirodalom *Seol*-tradícióinak bemutatása a maguk tematikus és teológiai sokszínűségében.

Munkámban az ókori izraeli irodalom poétikus imádságait vizsgálom, ezt összefoglaló névvel zsoltárköltészetnek nevezem. E forráscsoportba tartoznak a Zsoltárok könyve (*MT*, *Septuaginta*, *Peshitta*, *stb.*) mellett a narratív, bölcsességirodalmi és prófétai szövegkorpuszokba beágyazott

poétikus imádságok, a qumráni poétikus imádságok és egyéb zsoltárhagyományokat adaptáló szövegek (*Hodayot, Barkhi nafshi*, stb.).

Dolgozatom első fő fejezetében kísérletet tettem arra, hogy feltérképezzem azt, hogy a korábbi tudományos értelmezések hogyan értelmezték a zsoltárirodalom alvilággal kapcsolatos tradícióit. A második fő fejezetben a zsoltárirodalomban megjelenő különböző tradíciók elkülönítésére, eredetüknek vagy párhuzamaiknak meghatározására, és az egyes adaptációk közötti tartalmi-teológiai különbségeinek értelmezésére is kísérletet tettem.

A disszertáció tézisei

1. Az ókori izraeli zsoltárirodalomban a *Seol* (alvilág, halottak hazája) különböző tradíciókban jelenik meg. E hagyományok közös jellegzetessége, hogy az alvilág térbeli képét a halál, az emberi mulandóság és az ember által megtapasztalt nyomorúság kifejezésére használják.

2. A leggyakrabban előforduló *Seol*-hagyomány három alapvető elemet tartalmazhat: 1. az alvilág, mint a nyomorúság megjelenítője; 2. kiáltás JHVH-hoz az alvilágból; 3. hálaadás JHVH szabadításáért.

3. Egy himnikus kontextusban elhangzó megállapítás (1Sám 2,6) szerint JHVH-nak hatalma van levinni az alvilágba és felhozni onnan. E gondolat tradíciótörténeti szempontból összefügg a *Seol*ból való szabadításért mondott könyörgés motívumával, sőt elképzelhető, hogy ez utóbbi JHVH alvilág fölötti hatalmának e megfogalmazásában gyökerezik.

4. Néhány zsoltárrészletben az imádság beszélője azért könyörög, hogy JHVH büntesse azzal a gonoszokat és a beszélő ellenségeit, hogy a *Seol*ba kerüljenek (Zsolt 31,18, 55,16, 63,10). Ez egyfelől kiindulópontja lehet annak a később imádságokban is megjelenő teológiai koncepciónak, amely szerint az alvilág halál utáni büntető helynek tekinthető, ugyanakkor viszont semmiképpen sem azonos ezzel a gondolattal.

5. Egyes szakaszok – a 4. pontban említett nézőponttal szemben – a halált és az alvilágot, mint az emberek általános sorsát mutatják be (Zsolt 89,49, vö. 90,3, 146,4, vö. 139,15).

6. A Zsolt 88,5-6 háttérében az Ez 32,17-32 Egyiptom elleni ítéletes próféciájában megjelenő tradíció fedezhető fel, amely polémiában állhat egy, a görög hérosz-kultuszokhoz hasonló kultuszi tradícióval, és így képezheti e zsoltárszakasz háttérét.

7. A „halottak nem dicsérik JHVH-t”-tradíció különböző előfordulásainak eltérő retorikai és teológiai jelentősége lehet.

Amikor kérdés formájában jelenik meg a tradíció, általában *argumentum ad Deum*-nak tekinthető (Zsolt 6,6, 30,10, 88,11-13). A kijelentő forma ezzel szemben a bűnbánat és a betegség egymással összefüggő kontextusaihoz köthető és hálaadó szituációban értelmezhető, mivel „élők” alatt a szövegek azokat értik, akik átmentek valamiféle megpróbáltatáson (Ézs 38 – betegség és bűn, 1Bár 2, Sirák 17,27-28, 11Q5 19 – bűn, botlás, stb.) és nem azokat akik nem tapasztalhatták meg a szenvedést: a megszabadított az, aki hálát ad, és nem az, akinek nem is volt nyomorúsága.

8. A Zsolt 16, 49, 73 szövegek témájuk szempontjából kapcsolódnak a szabadítás kérdését tematizáló könyörgő és hálaadó imádságokhoz. E szövegek nem teológiai perspektívájuk tekintetében térnek el más zsoltároktól, hanem azáltal, hogy szemben azok egyszerűségével ezek különböző tradíciókat kombinálnak: 1. JHVH kizárólagossága; 2. emberi mulandóság; 3. közösség Istennel; 4.a Isten vezeti az igaz embert tanácsával; 4.b örök élet ismeret útján; 5. „lévita-”tradíció: JHVH, mint osztályrész; 6.a. a *Seol*-ból való szabadítás a zsoltárokból; 6.b.1. Énok- és Illés-hagyomány: Isten magához veszi az igazakat; 6.b.2. szabadítás teofánia útján.

9. A források az alvilág-tradíciókat különböző teológiai koncepciók szempontjából adaptálják. A hagyományok alapelemei a szövegekben a különböző teológiai tartalom ellenére állandóak. Az állandóság ellenére azonban a pontos megfogalmazásban nagy variabilitás mutatkozik, ami számos esetben már egy írott hagyomány továbbgondolását valószínűsíti.

10. Az alvilágból való szabadítás témáját tárgyaló szövegek különbségei nem az egyes szövegek íróinak vagy hagyományozóinak eltérő teológiai felfogásában gyökereznek. Felvethető, hogy a *Seol*-ból való szabadítást tematizáló számos szöveg elsősorban mezopotámiai hagyományokkal (különösen is Marduk alakjához köthető szövegekkel) mutatnak párhuzamot, a mélység vizeiből való szabadításról beszélő szövegek, így a tradíciót egy teofánia-jelenet keretében adaptáló Zsolt 18, valamint a Zsolt 16, 49, 73 inkább kánaáni (Ugaritból ismert) tradíciókból építkeznek.

11. Az alvilágból való szabadításra vonatkozó kijelentések többsége esetében nem egyértelmű, hogy evilági vagy túlvilági szabadításról van-e szó. Az sem egyértelmű, hogy az előbbi tradíciótörténeti szempontból feltétlenül korábbi lenne, mint az utóbbi. Az, hogy a szövegek evilági szabadításról beszélnek

azokban a forrásokban egyértelmű, amelyek egy narratívában alkalmazzák a hagyományt.

12. A zsoltárok alapján nem vázolható fel a *Deuteronomium* és a papi források előtti időszak túlvilághite. A zsoltárok nem dokumentumai JHVH kompetencia-növekedésének sem. Inkább úgy tűnik, hogy ezek a kijelentések (pl. a „halottak nem dicsérik JHVH-t”-motívum különböző megfogalmazásai) adottnak veszik azt, hogy JHVH-nak hatalma van valakit az alvilágba levinni és felhozni onnan (1Sám 2,6). A zsoltárok nem dokumentumai sem a fogság előtti *Seol*-al kapcsolatos képzeteknek, sem pedig annak, hogy a fogság után hogyan váltja fel ezeket egy pozitívabb túlvilághit. Az előbbieket egyáltalán nem jelennek meg e szövegekben, az utóbbival kapcsolatban viszont azt láthatjuk, hogy e pozitívabb képzetek kifejtése során a zsoltárok alkalmazzák a *Seol*-ra utaló hagyományokat.